

ARCHITEKTURA

CZASOPISMO TECHNICZNE
TECHNICAL TRANSACTIONS
ARCHITECTURE

WYDAWNICTWO
POLITECHNIKI KRAKOWSKIEJ

5-A/2010
ZESZYT 13
ROK 107
ISSUE 13
YEAR 107

ANNA MAJDECKA-STRZEŻEK*

OGRODY HISTORYCZNE – MAGICZNE MIEJSCA PRZESZŁOŚCI

HISTORICAL GARDENS – MAGICAL PLACES OF THE PAST

Streszczenie

Ogrody historyczne przetrwałe w dobrej kondycji do czasów współczesnych są przedmiotem podziwu dla mistrzowskiej ręki ich twórców. Harmonijne połączenie elementów przyrodniczych i architektonicznych tworzy zgodnie z zamiarem planisty na określonej przestrzeni inną rzeczywistość. Parki i ogrody budowane z elementów realnych tworzą świat magiczny i niecodzienny. Tę wyjątkowość miejsca wzmaga umiejętnie podkreślany *genius loci*. To za jego przyczyną widziany oczami człowieka świat ogrodu tak naprawdę jest inny, niż wynika to z jego postrzegania.

Wobec stale postępującej, w różnych aspektach działań człowieka, uniformizacji, a przez to utraty indywidualnego charakteru miejsc, przetrwałe ogrody, czyli „żywe świadectwa przeszłych epok”, nabierają istotnego znaczenia. Stają się bowiem wraz z otaczającym je historycznym krajobrazem świadectwem przeszłości, symbolem dawnych czasów, który pozwala na powrót myślą w inną, dawną rzeczywistość. Materialna pozostałość przeszłości daje szansę na poczucie wspólnoty. Świadomość korzeni i stałość tak bardzo potrzebną wśród zmian.

Słowa kluczowe: ogród historyczny, genius loci, tożsamość miejsca

Abstract

The historical gardens which survived until today in good condition are the subject of admiration for the skilled hands of their creators. The harmonial combination of nature and architectural elements creates according to the intentions of the planner a given space of a different reality. The parks and gardens built from authentic elements form a magical and not an everyday world. This unique place is being skillfully underscored by *genius loci*. It's because of this the garden world as seen through human eyes is different than as observed.

As a result of uniformity in various aspects of human activity, and through this the loss of the individual character of the space, the surviving gardens, that is "the vivid evidence of the past epochs", acquire different meaning. They are becoming together with the surrounding historical landscape certificates of the past, a symbol of the by-gone times, which allows you to reminisce about a different past reality. The material leftovers of the past give you a chance to feel a bond. The consciousness of the roots and stability are much needed among changes.

Keywords: historical garden, genius loci, the identity of place

* Anna Majdecka-Strzeżek, e-mail: majdecka@interop.pl

IMPONDERABILIA W ŚWIECIE REALNYM

Ogrody historyczne dokumentują swoim istnieniem myśl twórczą człowieka. Stanowią kompozycję architektoniczną porządkującą elementy materialne, którymi są tak obiekty architektoniczne, jak i elementy środowiska przyrodniczego. Zespół elementów materialnych przyczynia się do wrażeniowego i emocjonalnego odbioru dzieła. Materia oddziałuje na ducha. Mistrzostwo warsztatu projektanta wyraża się umiejętnym stworzeniem ogrodowej kompozycji, która pomimo upływu czasu, mimo zmian stylów ogrodowych, mód i wielu innych aspektów, potrafi oddziaływać również na współczesnego człowieka.

Dzieła ogrodowe są ponadczasowe. Wiele z nich staje się przedmiotem podziwu dla kunsztu projektantów. To wydaje się oczywiste w przypadku parków i ogrodów utrzymywanych w stanie należytym. Stała, profesjonalna opieka pozwala na utrwalenie niuansów ogrodowej kompozycji wraz z ich symbolicznym znaczeniem zawartym w detalach. Inaczej rzecz się ma w przypadku obiektów od lat pozostających bez właściwej opieki. Zaniebane parki, zrujnowane pałace, tylko ślady dawnej urody, a mimo to duch miejsca nie czyni nas obojętnymi. Tak, to prawda. Nie ulega wątpliwości, że istnieje siła, która sprawia, że miejsce posiada szczególną atmosferę, nastrój, który świadczy o swoistej niepowtarzalności, odmienności od wszystkich innych miejsc na ziemi (rys. 1).

Człowiek odczuwa potrzebę przywiązania do wybranych miejsc, a ogrody są takimi miejscami, wypełnionymi znaczącymi zdarzeniami naszego życia. „...Wydaje się oczywistym, że prawie każdy rodzi z się potrzebą utożsamiania się z otoczeniem i stosunkiem do niego – z potrzebą bycia w rozpoznawalnym miejscu. Tak więc poczucie miejsca nie jest czymś nadzwyczajnym, lecz tym bez czego nie możemy się obejść...”². Autentyczne poczucie miejsca jest uczuciem wewnętrznym, które wiąże człowieka z jego miejscem (rys. 2). *Genius loci* dotyczy niezwykłego, niematerialnego odczuwania atmosfery miejsca. Ot, imponderabilia w świecie realiów.

Problematyka, którą określa pojęcie *genius loci* była przedmiotem zainteresowania w przeszłości wielokrotnie³. Zwrot ten określa ducha opiekuńczego miejsca, siłę, która sprawia, że dana przestrzeń jest jedyna w swoim rodzaju. W odległej przeszłości uważano, że *genius loci* to również opiekun każdej osoby towarzyszący jej przez życie. Tak więc według teorii starożytnych i ludzie, i miejsca mieli swoje opiekuńcze duchy. Duchy miejsca miały niezwykły dar przyciągania do siebie ludzi i kreowania niezwykłych zjawisk.

¹ A. Perrot, *Contribution a' une theorie de l'Architecture*, Paris 1952.

² I. Nairn, *The American Landscape*, Random House, New York 1965.

³ Wiele różnych autorów poruszało tę problematykę, a wśród nich: Zbigniew Myczkowski, *Tożsamość miejsca w krajobrazie*, [w:] „Fenomen Genius loci. Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym”, Warszawa 2009; E. Maj, *Krajobrazy z „Tankredem i Kloryndą” w puławskim parku książąt Czartoryskich (W poszukiwaniu utraconego „genius loci” romantycznego ogrodu)*, [w:] *Obraz i Przyroda*, Katolicki Uniwersytet Lubelski, Lublin 2005.

Rys. 1. Park w Pokóju na Opolszczyźnie. Zaniedbany park zachwyca mimo zrujnowanych pawilonów, zniszczonych rzeźb i zaniedbanego drzewostanu. *Genius loci* mimo wszystko nie opuścił starego parku. Czy pozostanie, jeżeli dalej nie będą realizowane tu żadne prace konserwatorskie?

Fig. 1. The Pokój Park in the Opole district. The neglected park inspires in spite of ruined pavilions, destroyed sculptures and uncared for trees. The *genius loci* is still present in the old park. Will it stay if nothing else is done as far as any conservatory work?

Rys. 2. Sintra. Portugalia. Schody ogrodowe. XIX-wieczny, dobrze utrzymany park rezydencjonalny mimo upływu czasu nawet współczesnych nie pozostawia obojętnych na swój urok. To dobry przykład ukazujący, jak przemyślana kompozycja i wzajemna relacja elementów ogrodowych i architektonicznych utrzymywanych w stanie należyłym wzmacnia oddziaływanie DUCHA MIEJSCA.

Fig. 2. Sintra. Portugalia, garden stairs. The nineteenth century well maintained residential park, in spite of the passage of time, will not leave modern man indifferent to its beauty. It's a good example showing how a well thought out composition, interrelated garden and architectural elements kept in a proper state strengthen the affects of the spirit of this place

Genius loci jako duch opiekuńczy miejsca ujawnia się dzięki obecności ludzi, na których w danym miejscu oddziałuje. Następuje więc interakcja pomiędzy wszystkimi materialnymi aspektami miejsca, takimi jak lokalizacja, ukształtowanie terenu, kompozycja i wszystkie jej elementy, a człowiekiem, z jego wrażliwością, doświadczeniem i gotowością do odbioru sygnałów wysyłanych przez miejsce. Mieszają się więc materialne z niematerialnym. Wydawałoby się możliwe z niemożliwym. Co ważne, magia działa tylko wówczas, gdy człowiek i siły niematerialne spotkają się w tym samym czasie i w tym samym, wyróżnionym miejscu. Wystarczy kilka chwil spóźnienia, by miejsce i chwila zostały odczarowane. Wśród licznych ogrodów i miejsc na świecie jedynie w nielicznych ulegamy działaniu tych magicznych sił. Ten fenomen jest niezwykle rzadki i wskazuje na inne, ukryte wymiary rzeczywistości. Jakby świat realny składał się z licznych warstw, na które trafiamy przypadkiem, gdy wydarzy się spłot właściwych okoliczności (rys. 3).

Rys. 3. Park w Mosznej na Opolszczyźnie. Mimo braku prac konserwatorskich park wciąż urzeka urodą w wielu zakątkach tej wielkoskalowej kompozycji. Dziś jeszcze sama natura kreuje nowe, wręcz symboliczne miejsca, jak tu, gdzie wszędobylskie pnącze ożywia umierające drzewo

Fig. 3. Park at Moszna in the Opole district. In spite of the lack of conservatory work the park is still an enchanted beauty in many corners of this big-rock composition. Even today nature creates new, actually a symbolic place, as here, where ever-present vines bring to life a dying tree

W starożytności uważano również, że *genius loci* sprawić może, że różne osoby w tym samym miejscu zachowywać się i odczuwać będą podobnie. Kreowanie określonych zachowań ludzkich następuje w wyniku oddziaływania dobrze zaprojektowanej przestrzeni. Można uznać, że wpływanie na zachowanie ludzi poprzez określone sposoby projektowe nie jest niczym innym niż wsparciem sił *genius loci* w sztuce projektowania.

HISTORYCZNE OGRODY JAKO PRZEDMIOT OCHRONY

Obecność ogrodów w przestrzeni otaczającej człowieka od dawna wynika z zapotrzebowania do życia w idealnej przestrzeni. Projektowane w przeszłych

epokach ogrody są odpowiedzią na pragnienie obcowania z pięknem. Pragnienie, które wyrażało dążenie do ładu i harmonii. Kanon piękna zmieniał się, a wraz z nim wygląd i kształt przestrzenny założenia ogrodowych. Sztukę kształtowania ogrodów doskonaliły liczne pokolenia architektów krajobrazu, wzbogacając paletę środków artystycznych. Ogrody są dziełem łączącym w swej postaci różnorodność przyrody i potęgę ludzkiej myśli. Tworzą na określonej przestrzeni inną rzeczywistość. Z elementów realnych, takich jak roślinność, budowle, ukształtowanie terenu, elementy wodne..., ale też liczne symbole, tworzą świat magiczny, ale jednocześnie charakterystyczny dla epoki, miejsca i ludzi. Mimo odzwierciedlenia określonych dla epok tendencji planistycznych stanowią obiekty ściśle powiązane z miejscem, krajobrazem i kulturą kształtujących ich ludzi. Stanowią o tożsamości miejsca podkreślanej przez oddziaływanie *genius loci*. Przekraczając bramę historycznego ogrodu, taki realny symbol granicy miejsca, odkrywamy inną rzeczywistość. Obraz wykreowany, doskonały, odzwierciedlający potrzeby i poglądy tych, którzy ogród powołali do życia. Kadr z przeszłości utrwalaony do czasów współczesnych.

W obrębie ogrodów stosowano odpowiednie zabiegi kompozycyjne, wykorzystujące elementy przyrody, sztuki i nauki dla tworzenia złudzeń odbieranych przez wszystkie zmysły. W różnych epokach sięgano po różne środki wyrazu, uzależniając ich zastosowanie od panujących aktualnie trendów artystycznych, możliwości i umiejętności technicznych. Dokonywane zabiegi pomagały uwiarygodnić idee ogrodu. Decydowano o wykorzystaniu różnych sposobów projektowych, by ukazać niejednoznaczność ogrodowej rzeczywistości. Umiejętność projektowania ogrodów wymagała kunsztu i wysokich umiejętności planisty ogrodowego. Magia ogrodów tworzona przez różnych autorów za pomocą podobnych metod i środków tworzyła zjawiska indywidualne, stanowiące o cechach tożsamościowych ogrodu. Naturalny dla trwania ogrodów jest ich nieustanny rozwój. Ogród jest wyjątkowym dziełem sztuki wykreowanym przez człowieka, bowiem sposób jego powstawania jest procesem ciągłym. Sam zamysł czy projekt jest tylko rozpoczęciem działań, które weryfikuje historia i czas, pozwalając określić dany obiekt ogrodowy mianem dzieła sztuki.

Naturalną konsekwencją użycia żywej materii, jaka stanowi podstawowy budulec ogrodu, jest jej nieustanny rozwój i przemiana. Kompozycja ogrodowa jest dynamiczna i ściśle powiązana z warunkami środowiska przyrodniczego. W dynamice kształtowania ogrodu największe znaczenie ma drzewostan, jako najbardziej trwałe elementy roślinne, ukazujący kształt przestrzenny ogrodu.

Zasadą stałego podtrzymywania istnienia ogrodu zabytkowego jest utrzymanie ciągłości sukcesji formy. W konsekwencji ogrody historyczne stanowią układy utworzone przez różnowiekowy drzewostan. W przypadku obiektów zabytkowych, a więc o szczególnym znaczeniu, utrzymanie specyficznej dla obiektu formy przestrzennej, wraz z wszelkimi zachowanymi jej składnikami, jest przedmiotem postępowania konserwatorskiego wypracowanego przez lata doświadczeń.

Zabytkowe ogrody jako uznane dzieła sztuki są przedmiotem szczególnej troski i realizowane w ich obrębie prace mają na celu utrwalenie ich historycznej formy przestrzennej⁴. Taka jest praktyka konserwatorska. Nie oznacza to jednak, że

⁴ J. Bogdanowski, *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976; A. Böhm, *Architektura krajobrazu: powstanie, zakres, cel, podstawowe tematy*, [w:] „Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne”, Kraków 2001; K. Dąbrowska-Budziłto, *Walory widokowe krajobrazu*, [w:] *Architektura krajobrazu a planowanie przestrzenne*, (red.) K. Pawłowska, Kraków 2001;

nie pojawiają się głosy traktujące o zasadności podejmowania takich działań konserwatorskich. Czy wobec upływającego czasu, zmian, jakie wiążą się z przemijaniem właścicieli i twórców, utrzymywanie ogrodów w określonym momencie historycznym... nie jest sztucznością i zakłamywaniem przestrzeni? Czy też może trwanie w określonej postaci historycznej jest wartością samą w sobie i sprzyja jej zaklęty w parku duch miejsca? Czy sama tradycja miejsca jako historycznego obiektu ogrodowego nie jest już wystarczającym pretekstem do utrzymania jego postaci na przyszłość? Czy też może obowiązkiem współczesnych, jako kolejnych pokoleń odbiorców oddziaływania ogrodowej magii, jest zgoda na możliwość jego kolejnych, dynamicznych przemian? Ogrody, które nie są uznane jako zabytki, a więc o mniejszym znaczeniu, adaptowane są do potrzeb współczesnych, a cały zestaw realizowanych prac nie ma charakteru i statusu prac konserwatorskich⁵. Większa dowolność powstępowania z takimi obiektami również nie powinna być przyczynkiem do utraty ich wartości. Dbałość o szczegóły i detal, nie tylko o poprawny układ elementów przestrzennych tworzących sylwetę ogrodu, jest ważna dla zachowania tożsamości miejsca, dla przetrwania *genius loci*, który stawał się impulsem do kształtowania przestrzeni magicznego miejsca, jakim jest ogród⁶.

Odmiennosc kolejnych, następujących po sobie pokoleń ludzi, ich stosunku do przeszłości i oczekiwań do świata we wszystkich jego aspektach, ale także brak bądź niekompletność przetrwałych dokumentacji ogrodowych, powoduje, że część dawnych sposobów i działań projektowych dziś nie jest w pełni rozpoznana, tracą też siłę swojego wyrazu. Bezwrotnie utracona część znaczeń i skojarzeń niszczy specyfikę „ducha miejsca”, który stanowi fundamentalną cechę miejsca – ogrodu.

KONKLUZJA

Otwarte pozostaje pytanie, jak odnieść się do zmian i postępującej weryfikacji poglądów i doktryn konserwatorskich. Tak wielka jest zmienność pomysłów, które pozostają w sferze idei, jak też i działań realizacyjnych. Ewolucja od skrajności polegającej na totalnej negacji historycznego kontekstu miejsca, przez kreację konserwatorską, po staranną, wierną rekonstrukcję obiektu. Wydaje się ważne, by w zgodzie z podstawowymi zasadami sztuki konserwatorskiej zachować dla przyszłych pokoleń ogromne wartości ogrodów historycznych, a tym samym chronić tożsamość kulturową miejsca, a wraz z nim ten ulotny, ale jakże ważny *genius loci*.

M. Szafrńska, *Ogród w świetle księżycy. Genius loci a genius Corti*, [w:] Fenomen Genius loci. Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym; D. Kłosek Kozłowska, *Ochrona wartości kulturowych miast a urbanistyka*, OWPW Warszawa; A. Drapella-Hermansdorfer, *Krajobraz współczesny jako pole poszukiwań twórczych: Kształtowanie krajobrazu – idee, strategie, realizacje*, Wrocław 2004; A. Miłkowska, *Tradycja miejsca i jej regionalizmy w nauczaniu krajobrazowym*, [w:] Czasopismo Techniczne, z. 5-A/2007; B.M. Pawlicki, *Ochrona krajobrazu kulturowego*, „Nasze Forum” 32/2006.

⁵ Za: L. Majdecki, *Ochrona i konserwacja zabytkowych założenia ogrodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.

⁶ A. Majdecka-Strzeżek, *Zapomniane znaczenie ogrodów, czyli o znaczeniu symboliki w sztuce kształtowania ogrodów*, „Zieleń Miejsca” 11-12/2008.

BIBLIOGRAFIA

- BOGDANOWSKI J., *Kompozycja i planowanie w architekturze krajobrazu*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1976.
- Fenomen Genius loci. Tożsamość miejsca w kontekście historycznym i współczesnym*, pod red. B. Gutowskiego, Warszawa 2009.
- KŁOSEK-KOZŁOWSKA D., *Ochrona wartości kulturowych miast a urbanistyka*, OWPW, Warszawa 2007.
- MAJDECKI L., *Ochrona i konserwacja zabytkowych założeń ogrodowych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1993.
- NAIRN I., *The American Landscape*, Random House, New York 1965.
- PERROT A., *Contribution a' une theorie de l'Architecture*, Paris 1952.
- Problemy architektury krajobrazu*, t. 1, pod red. L. Majdeckiego, SGGW, Warszawa 1988.
- SUMIEŃ T., *Kreacja i percepcja architektury miasta*, IGPIK, Warszawa 1989.
- SZMIDT B., *Ład przestrzeni*, Kanon, Warszawa 1998.